

Keşf-i Kadîmden Vaz’-ı Cedîde

İSLÂM BİLİM TARİHİ VE FELSEFESİ

F

Editörler

İbrahim ÖZCOŞAR

Ali KARAKAŞ

Mustafa ÖZTÜRK

Sıracettin ASLAN

DİVAN
Kitap

ISBN 978-605-4239-83-2
Yayınevi Sertifika Numarası - 14320

F

Keşf-i Kadımden Vaz'-ı Cedide İSLÂM BİLİM TARİHİ VE FELSEFESİ

Editörler

İbrahim ÖZCOŞAR
Ali KARAKAŞ
Mustafa ÖZTÜRK
Sıracettin ASLAN

Kapak Tasarımı ve İç Tasarım Divan Kitap

Baskı - Cilt

Step Ajans Matbaacılık Tanıtım ve Org. Ltd. Şti.
Göztepe Mah. İnönü Cad. No: 78
34200 Bağcılar/İstanbul
Tel: (212) 446 88 46

© DİVAN KİTAP

Bu kitabın tüm hakları "Editörler Kurulu"na aittir.
İzinsiz kopyalanması yasaktır, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
Kitapta yer alan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

1. Baskı, Divan Kitap, 2019

Kayapınar Belediyesi

Kadim Akademi

İlim Yayma Cemiyeti

*Bu çalışma Kadim Akademi, Diyarbakır İlim Yayma Cemiyeti ve
Kayapınar Belediyesi'nin katkılarıyla hazırlanmıştır.*

DİVAN KİTAP

Tahtakale Mah. Ayçiçeği Sokak
Nu: 8/10 D: 6 Avcılar - İstanbul
Tel: (212) 803 40 42

www.divankitap.com.tr

divan@divankitap.com.tr, divankitap@gmail.com

DİVAN KİTAP, Divan Kitap Matbaacılık Basın Yayın
Dağıtım ve Ajans Hizmetleri Ltd. Şti. yayın markasıdır.

İSLAM BİLİM TARİHİNDE KUTBÜDDİN-İ ŞİRÂZÎ'NİN YERİ

F

Mahmut Recep Keleş

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

GİRİŞ

Şîrâzî bir çok disipline hakim çok yönlü bir ilmî şahsiyettir.¹ Onun tahsili hayat boyu sürmüş, devamlı araştırma ve yeni bir şeyler keşfetme peşinde olmuştur. Onun tahsil hayatındaki en önemli yer şüphesiz Meraga Rasathanesidir. Burada hocaları Nasîrüddin Tusî, Necmüddin Kazvînî ve Müeyyedüddin el-Urzî'den heyet, riyazet, cebir, hikmet, mantık ve tıp dersleri almıştır. Burada almış olduğu tahsil aklî ilimler sahasında olup naklî ilimleri çeşitli beldelere yapmış olduğu seyahatlerde öğrenmiştir. Şîrâzî'nin en önemli dönüm noktalarından birisi de hocası Tusî'den ayrılmasıdır. Şîrâzî'nin hocasından aldığı eğitimi yeterli görmesi ve hocasının kendisine başka bir şey veremeyeceğini belirterek özellikle onun tıp sahasındaki yetersizliğini ortaya koymuştur. Hocası Tusî'den ayrıldıktan sonra Necmeddin Kazvinî'nin yanına giderek bir müddet ondan ders almıştır. Her ne kadar Tusî ile Şîrâzî ayrılmış olsalar da Meraga Rasathanesinin etkileri en fazla bu iki şahsiyette tebarüz etmiş ve bu kişiler sayesinde yaygınlaşmıştır.²

¹ Kutbüddin-i Şîrâzî'nin biyografisi üzerine yapılan çalışmaların başlıcaları şunlardır: Bkz, Mahmut Recep Keleş, Kutbüddin-i Şîrâzî Selçuklu Dönemi Anadolu'da Bilimin Güneşi, İstanbul 2018; Azmi Şerbetçi, "Kutbüddîn-i Şîrâzî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVI, s.487-489, İstanbul 2002; Azmi Şerbetçi, Kutbüddîn-i Şîrâzî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri (lisans tezi, 1982); Müctebâ Mînovî, "Molla Kûtb Şîrâzî", *Yâdnâme-i İrânîyye* Minorsky (haz. Müctebâ Mînovî - İrec Efşâr), Tahran 1969, s. 165-205; E. Wiedemann, "Kutbeddin", *İA*, VI, 1049-1051; Seyyed Hossein Nasr, "Qûtb al-Dîn al-Shîrâzî", *DSB*, XI, 247-253.

² Şîrâzî'nin Meraga Rasathanesinden ayrılmasıyla burada yapılan çalışmalar aksamış ve hazırlanan İlhanlı Zicinin bazı kısımları eksik kalmıştır. Tusî vefat etmeden önce oğlu Asilüddin'e zicteki yanlışları ve eksikleri Şîrâzî ile düzeltmesini vasiyet etmiştir. Bkz. Walbridge, s. 18; Tofiq Neceflî, Bilal Dedeyev, "Bir Bilim Kurumu Olan Meraga Rasathanesi", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce* (19-21 Ekim 2011 Konya), c. III, s. 135.

Şirâzî'nin seyahat güzergahında İran, Irak ve Anadolu yer almaktadır. Hocası Tusî'den ayrıldıktan sonra bu bölgelerde alanındaki meşhur alimler ile münazaralarda bulunmuş ve Bağdat Nizamiyye Medresesinden sonra Anadolu'ya gelmiştir. Bağdat Nizamiyye Medresesinin Meraga Rasathanesi ile ilk bağlantısı Şîrâzî ile olmuştur. Meraga Rasathanesinde öğrenmiş olduğu naklî ilimleri burada kaldığı sürede aktarmış olmalıdır.³

Şîrâzî'nin birçok beldeye seyahat, söz konusudur. Ancak onun en önemli seyahati belki de hayatının en verimli dönemini geçirdiği Anadolu'dur. Şîrâzî Anadolu'ya gelmiş ve burada 20 sene gibi uzun bir süre kalmıştır. Şirâzî'nin Anadolu'da kalmasını sağlayan nedenler arasında Anadolunun özellikle XIII. yy'da istikrarlı bir bölge olması nedeniyle devlet adamlarının ilim hayatına gereken önemi vermesiyle medrese, darüşşifa gibi bilimsel çalışmalar yapılan yerler inşa edilmesi ve buraya özellikle İran coğrafyasından birçok ilim adamının gelmesi ve ilmi bir ortam oluşması olmuştur.⁴

Kutbüddîn-i Şîrâzî Anadolu'ya geldiğinde Sadrüddin Konevî'den etkilenmiştir. Nitekim Şirâzî Konevî'nin hankahına giderek hadis dersi almış ve icazet verilmiştir.⁵ Şirâzî Konevî'den ders aldığı sırada İbnü'l-Arabî'nin görüşleri ile tanışmış, daha sonra telif ettiği *Risâle fi'l-Hikme*'de İbnü'l-Arabî'nin bir kısım görüşlerine karşılık cevaplar vermiştir.⁶ Bu eserde Şîrâzî irfân-i nazarî çizgiye yapmış olduğu eleştirilerle önemli katkılarda bulunmuştur.⁷

ŞÎRÂZÎ'NİN ESERLERİ VE ETKİLERİ

Şîrâzî Anadolu'daki medrese ve darüşşifalara giderek buradaki alimler ile münazaralarda bulunmuş, görev aldığı medreselerde önemli eserler telif etmiştir.

³ Azzâvî, s. 19.

⁴ İbn Kesir, Tabakat, c. III, s. 188; İlhan erdem, s. 195; I-Kureşî, *el-cevâhirü'l-Mudiyye fi tabakati'l-Hanefiyye*, s. 124, Kahire 1978; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 524, İstanbul 2006.

⁵ İcazetin tam metni için Bkz.; Keleş, *a.g.e.*, s. 70-71.

⁶ Keleş, Selçuklu, s. 68.

⁷ İslâm felsefi mekteplerinden İshrâkîler'in ve Meşşâîler'in düşüncelerini de iyi bilen ve bundan dolayı İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini derslerinde felsefi bir dille şerhettiği de söylenen Sadreddin Konevî, talebesi Kutbüddîn-i Şîrâzî'den başlayarak Molla Sadrâ eş-Şîrâzî, İbn Türke el-İsfahânî, Haydar el-Âmülî, Hacı Hâdî-i Sebzevârî çizgisiyle İran medrese geleneğini etkisi altına almış ve bir İshrâkî-Ekberî-Şîî sentezinin oluşumunun tohumlarını atmıştır. Bkz. Kılıç, M. Erol, *Ekberîyye*, Editör Semih Ceyhan, Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür, 2015, s. 350.

Şirâzî Sivas Gök Medrese'de uzun süre bulunarak eserlerinin bir kısmını burada telif etmiş ve öğrenci yetiştirmiştir.⁸ Burada telif ettiği eserler Meraga matematik-astronomi okulunun çizgisini taşımakta ve önemli açılımlar getirmektedir. Şirâzî'nin telif ettiği ilk astronomi eseri olan *Nihayetü'l-İdrak fî Dirayeti'l-Eflak*'te, hocası Tusî'nin Batlamyusçu gezegen modelinin eksiklerini şiddetle eleştiren yaklaşımını desteklemiş ve Merkür'e 'tusiçifti' şeklinde anılacak olan modeli tatbik etmiştir.⁹

Şirâzî bu eserinde İbnü'l-Heysem'in görüşlerini tartışarak gökkuşağı hakkında özel bir araştırma yapmış ve niteliksel olarak doğru açıklamasını yapan ilk kişi olmuştur. Ayrıca Şirâzî İbnü'l-Heysem'in optiğini uygulayarak gökkuşağının oluşma nedenini su damlacıklarında ışığın kırılma ve yansımalarının bir birleşimi olarak açıklamıştır.¹⁰

⁸ Keleş, a.g.e, s. 152; Ahmet Kartal, *Şiraz'dan İstanbul'a Türk- Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, s. 349, İstanbul 2010.

⁹ Mustakim Arıcı, *Entelektüel İlgilerin Kesişim Noktasında Felsefe ve Felsefe Eğitimi*, "İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler", ed. Cüneyt Kaya, s. 725, İstanbul 2013; İhsan Fazlıoğlu, Osmanlı Felsefe Biliminin Arkaplanı: "Semerkand Matematik-Astronomi Okulu", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2003/1, sayı: 14, s. 21, 60, 63, 64; İhsan Fazlıoğlu, "Türk Felsefe Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri (Bir Önsöz)", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2005/1, cilt: X, sayı: 18, s.32,42,48; Mahmut Recep Keleş, "Kutbüddin eş-Şirâzî'nin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Sadreddin Konevî ile ilişkisi", *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri = Second International Symposium on Sadreddin Qunawî*, 2014, s. 155-156; Seyfettin Kaya, "Ortaçağ'da Moğollarda Astronomi ve Moğol Astronomisinin Türkiye Selçuklu Astronomisine Etkisi, - The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS], 2018. Sayı 67, s. 394-395.

¹⁰ Nasr, a.g.e., s. 109; Kartal, a.g.e., s. 338; Keleş, "Kutbüddin Eş-Şirâzî'nin Anadolu'ndaki Faaliyetleri ve Sadreddin Konevî ile ilişkisi", *Tarih Okulu*, 2014, sayı: 19, s. 338; Ali Akbar Ziaee, "Khojazzada's Contributions to Islamic Sciences: The Case Study of Rainbow," *Uluslararası Hocazâde Sempozyumu* (22-24 Ekim 2010 Bursa, Bildiriler), 2011, s. 324; Şirâzî'nin gökkuşağının doğru açıklamasını yaptığına dair itirazlar da vardır. Carl Boyer'e göre Theodor için gökkuşağı konusunda batıda taşıdığı anlam neyse İslam dünyası için Şirâzî'nin taşıdığı anlam odur. Boyer bu iddiasını destekleyecek deliller ortaya koymamış ve Şirâzî'nin bu açıklamayı nasıl başardığını kesin olarak bilmediğini de belirtmiştir. Şirâzî'nin gökkuşağını doğru açıkladığını söyleyenler arasında Carl Boyer ve George Sarton, Seyyid Hüseyin Nasr gibi bilim tarihçileri bulunmaktadır. Hüseyin Gazi Topdemir ise buna itiraz eder ve Şirâzî'nin en meşhur öğrencisi Kemaleddin Farisî'nin açıklamayı yapan kişi olduğunu ve bunun karıştırıldığını vurgular. Bkz. Hüseyin Gazi Topdemir, Kemâlüddin el-Fârisî'nin Optik çalışmaları üzerine bir Değerlendirme, *Nüsha*, yıl 2, s. 6. Ankara 2002, s. 150, 167.

Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin Sivas Gök Medrese'de 684 (1285)'te telif ettiği diğer bir astronomi eseri *et-Tuhfetü'ş-Şahiyye fi'l-Hey'e*'dir. Eser etkileri bakımından *Ni-hayetü'l-İdrak* kadar olmasa da daha sonra Osmanlı medreselerinde yoğun bir şekilde okutulduğuna göre bir önceki eserinden daha sistematik telif edilmiştir.¹¹

Astronomi sahasında riyazî okul¹² ile İbn Heysemci¹³ yaklaşım arasında muhtelif tartışmalar olmuş, dönemin astronomisinin bazı teknik sorunları çerçevesinde Anadolu'da yetişen bilginlerle Anadolu dışında yaşayan bilginler arasında çeşitli ilmi tartışmalar vuku bulmuştur. Meraga matematik-astronomi okulunun kurucusu Nasirüddin Tusî'nin Batlamyus'un *Mathematical Syntaxis* adlı ünlü astronomi eserinin arapça tercümesine yaptığı *Tahrîrû'l-Macestî* adlı düzenlemeyi "tartışmacıların kılıcı" dediği Sivaslı Hüsamüddin Hasan b. Muhammed'in tavsiyesi üzerine telif etmesi; Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin *Tahrîrû'l-Macestî* üzerinde Sivaslı müderris Muhammed b. Muhammed Haccî adlı bir bilginle tartışması, bu tartışma ve münazaralar ile bunların seviyesine örnek olarak zikredilebilir.¹⁴

Şîrâzî'nin İslam dünyasına yaptığı en önemli katkılardan birisi, İbn Sinâ'nın *el-Kanun*'una yapmış olduğu şerhtir. Şîrâzî'nin küçüklüğünden itibaren hayatının sonuna kadar bu eser üzerinde çalışmalarını sürdürmüş, o zamana kadar yazılan bütün *el-Kanun* şerhlerine ulaşıp bunları kapsayacak şekilde 6 ciltlik önemli bir eser meydana getirmiştir. Şîrâzî'nin bu eseri Anadolu'da yaygın olarak kullanılmış, 14. yy önemli alimlerinden Abdullah el-Kayserî ile Osmanlı devri alimlerinden Abdurrahman b. el-Müeyyed istinsah etmişlerdir.¹⁵

¹¹ Gottfried Hagen, "Kâtip Çelebi and Târîh-i Hind-i Garbî", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1982-1998, sayı: 12, s. 111; Keleş, "Kutbüddin Eş-Şîrâzî'nin Anadolu'ndaki Faaliyetleri ve Sadreddin Konevî ile ilişkisi", *Tarih Okulu*, 2014, sayı: 19, s. 342,345;

¹² Riyazî çizgi ile ilgili önemli bir çizelge için bkz. (İ. Fazlıoğlu, "Türk Felsefe-Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri (Bir Önsöz)" *Divan Dergisi* 2005/1 s. 54.)

¹³ İbn Heysem ile ilgili önemli bir çizelge için bkz. (İ. Fazlıoğlu, "Türk Felsefe-Bilim Tarihi'nin Seyir Defteri (Bir Önsöz)" *Divan Dergisi* 2005/1 s. 56.)

¹⁴ İhsan Fazlıoğlu, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Türk Felsefe-Bilim Tarihine Önsöz", s. 15.

¹⁵ Eşref Altaş, *Fahreddin er-Râzî'nin Hayatı, Hâmilere, İlmi ve Siyasî İlişkileri, İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, ed. Ömer Türker- Osman Demir, İstanbul 2013, s. 46; Adem Çalışkan, "Bir Tür Olarak Münâcât ve İbrahim Şinâsî Efendi'nin 'Münâcâ'ının Tahlili", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2016, cilt: IX, sayı: 43, s. 99; İsmail Çiftci-oğlu, "Orta Asya- Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)" - *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara, 2008. 44. sayı, s. 154; Mahmut Recep Keleş, "Kösedağ Savaşı Sonrası Anadolu'ya Gelen Âlimlerden Sivas Kadısı Kutbüddîn-i Şîrâzî ve İlmi Faaliyetleri",

Şirâzî'nin Anadolu'daki müderrislik ve kadılık görevlerinden başka İlhanlı hükümdarı Argun Hanın Garb Denizleri haritasının çizilmesi işiyle kendisini görevlendirmesi üzerine, Anadolu kıyılarını, Cenevizli Buscarello de Ghizalfi'yle birlikte bizzat dolaşarak araştırmalarda bulunmuş ve kapsamlı bir harita çizmiştir.¹⁶ Argun Han'a sunulan bu harita günümüzde kayıptır. Ancak Şirâzî'nin Kasta-monu'da bulunduğu sırada telif ettiği *İhtiyarat-ı Muzafferî* adlı astronomi eserinde haritanın bir kısmını derc etmiştir.¹⁷

Kutbüddin Şirâzî Celâli takvimde bazı düzeltmelere gitmiştir. Ona göre yedi sekiz kere 4 yılda 1 artıklamanın ardından 5. yıllar artıklanmalıydı.

4	8	12	16	20	24	28	33
37	41	45	49	53	57	61	65
70							

Bu durumda yıllar 70 yıllık dönüşümlere ayrılacak ve her dönüşümün yukarıdaki tabloda işaret edilen yılları artıklanarak yıl 360 güne çıkartılacak; Böylece 70 yılda 17 yıl, 140 yılda 34 yıl artıklanmış olacaktı. Burada 33-28= 5 ve 70-65= 5 olduğuna dikkat edilmesi gerekmektedir. Mamafih dönüşüm süresinin 124-140 yıl olması gerekmektedir. Şirâzî'nin düzeltmesindeki hesaplama 70 yıl değil, 2x70=140 yıldır. Jülyen takviminde 4 yılda 1 yıl hesabıyla 140 yılda 35 yıl artıklanmaktadır. Buna göre Takvim yılı süresi 365,242857142857142857 gün olmaktadır.¹⁸

Öte yandan Şîrâzî, İsrakiyye felsefesinin kurucusu Şhabüddin Sühreverdi'ye ait olan ve onun İsrakîlik düşüncesini temellendirdiği *Hikmetü'l-İşrâk* adlı eserine 694 (1295) yılında şerh yazarak İsrakîlik felsefesini canlandırmıştır. Şîrâzî

Tarih Okulu, İzmir, 2018, 34. sayı, 69, 77, 82, 83; Tülay Metin, "Selçuklular Devrinde Malatya'da İlmî Hayat ve İlim Adamları", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce* (19-21 Ekim 2011 Konya), IV. cilt, s. 569; Yaşar Bedirhan, Fatih Öztöp, "XI. ve XIII. Yüzyılda Kafkasya ile Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, Van, 2015, c. II., sayı 2., s. 115.

¹⁶ Zeki Velidi Togan, "İlhanlılarla Bizans Arasındaki Kültür Münasebetlerine Ait Bir Vesika", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1959-1960, cilt: III, sayı: 3-4, s. 3; İlhan Aslan, "Doğu Karadeniz'de Moğol Hâkimiyeti = Mongol Rule in Eastern Black Sea Region", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3. sayı, s. 603; Mahmut Recep Keleş, "Kösedağ Savaşı Sonrası Anadolu'ya Gelen Âlimlerden Sivas Kadısı Kutbüddîn-i Şîrâzî ve İlmî Faaliyetleri", *Tarih Okulu*, İzmir, 2018, 34. sayı, s. 79, 80.

¹⁷ Harita için bkz., Keleş, *Selçuklu*, s.112; Şirâzî'ye ait olduğunu düşündüğümüz bir risale olan *el-Muhtasar Fil-Hey'e*'nin 189a varışındaki harita kayıp olan haritaya benzetilmektedir.

¹⁸ A. Necâti Akgür, "Güneş Takvimleri" *Türk Dünyası Araştırmaları* s. 162, s. 31. İstanbul 2006.

Hikmetü'l-İşrâk'ı şerh ederken 3 fikri kaynağı esas almıştır. Bunlar Sühreverdî'nin eserleri, İbn Kemmûne'nin *el-Cedîd fi'l-Hikme*'si ve Şehrezorî'nin *Şerhü Hikmetü'l-İşrâk*'ı olmak üzere İşrâkî literatür, İbn Sînâ literatürü ve İbn Arabî ve takipçilerine ait vahdet-i vücud eksenli literatürdür.¹⁹ Şîrâzî *Hikmetü'l-İşrâk*'ın salt işrakî fikirlerle ilgili ifadelerini şerh ederken Şehrezorî'nin ve zaman zaman sufilerin açıklamalarını kullanmaktadır. Sühreverdî'nin İbn Sînâ ile çatıştığı yerlerde İbn Sînâ'yı açıkça hedef almamıştır. Hatta İbn Sînâ'ya taraf olduğunu gösteren açıklamalarda bulunmuştur. Tabi burada hocası Tûsî'nin etkisi ve İbn Kemmûne'nin de etkisi bulunmaktadır. İbn Kemmûne *el-Cedîde fi'l-Hikme*'sinde işrakîliği meşşâilik ile telif etmeye çalışmıştır.²⁰ Şîrâzî ise bu eseri *Dürretü't-Tâc*'ına alarak Farsça'ya çevirmiştir.²¹ Şîrâzî'nin şerhi Şehrezûrî tarafından yazılan şerhe dayansa da kısa sürede ilkinin yerini almış ve daha sonraki

¹⁹ Aygün Akyol, “Şehrazuri ve Adalet Anlayışı”, *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi [Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2008/1, cilt: VII, sayı: 13, s. 102; Mehmet Alıcı,

“Sühreverdî'nin İşrâk Düşüncesini İnşâda Kadim Etimolojilerin Yeri”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür, ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: XI, sayı: 2, s. 68, 79; Mustakim Arıcı, *Entelektüel İlgilerin Kesişim Noktasında Felsefe ve Felsefe Eğitimi, İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*, İstanbul 2013, s. 766; Mustakim Arıcı, “İbn Kemmûne'nin Ahlak ve Siyaset Düşüncesi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 24, s. 46, 53, 73; Mustakim Arıcı, “VII./XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Razi Ekolü”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2011, sayı: 26, s.32; Arslan, İshak, “Evrenin Sınırlarını Zorlamak: Hikmetü'l-İşrak ve Şerhlerinde Meşşâî Kozmoloji Eleştirisi”, *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 143.

²⁰ İhsan Fazlıoğlu, “Hakikat ile İtibar: Dış-Dünya'nın Bilgisinin Doğası Üzerine - XV. Yüzyıl Doğa Felsefesi ve Matematik Açısından Bir İnceleme”, *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1, s. 7, 9, 12, 32; İrfan Görkaş, “Kâtip Çelebi'de Metafizik Yahut İlm-i İlahî”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2014, cilt: IX, sayı: 5, s.1033; Ahmet Kartal, *Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Tasavvuf, Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2010, s. 338; Burhan Köroğlu, “İşrakî Filozof Şemseddîn Muhammed İbn Mahmûd eş-Şehrezûrî'nin Felsefî Sistemi ve İslâm Düşüncesi İçindeki Yeri”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: XII, sayı: 1, s. 95, 101, 106; Fatma Pattabanoğlu, “Gazzalî'den Sonra İslâm Düşüncesi Seyrinde İbn Kemmune'nin Yeri ve Önemi”, *Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, cilt: XIII, sayı: 1, s. 49, 55.

²¹ Seyyid Hüseyin Nasr, “İslâm Felsefesi Geleneğinde Farsça Felsefî Çalışmaların Önemi”, çev. Mehmet Vural, *İslâmî Araştırmalar*, 2012, cilt: XXIII, sayı: 2, s. 76.

kuşaklar Sühreverdî'yi ve İşrakîyye'yi onun gözüyle tanımışlardır. Eser Anadolu ve İran coğrafyasında etkin bir şekilde ders kitabı olarak okutulmuştur.²²

Safiyüddin'i Kutbuddin-i Sirazi takip etmiş ve Dürretü't-Tâc adlı eserinde onun yolundan ayrılmadığını vurgulamıştır.²³ Şîrâzî, Dürretü't-Tâc'ının bir bölümünü müziğe ayırmıştır.²⁴ Burada büyük ölçüde Urmevî'yi takip etse de, notas-yonda, Urmevî'de olmayan, o güne kadar dünyada başka örneği görülmemiş bir yenilik getirmiştir. Bu yenilik tilavet nüanslarının müzikte kullanılmasıdır.²⁵ Şîrâzî'nin esin kaynağı ise Kuran tecvidindeki tilavet nüanslarıdır.²⁶ Bizzat tecvîdin anlamına ve tecvîd ilminin konularına bakılırsa müzikle iç içe girdiği görülecektir: Tecvîd kıraat ilminde, kuvvet, zayıflık, yumuşaklık ve sadelik bakımlardan çıkış yerlerine göre, her harfin hakkını vererek telaffuz etme manasına gelmektedir. Tecvidin gayesi Kuranın okunuşunda, dili her türlü hatadan alkoymaktır.²⁷ Şurası kesindir ki Şîrâzî'den çok önce tecvid ilminin önemli ölçüde gelişse de müzik ilmine ilk uygulayan kişi o olmuş ve kurallarını sabitleştirmiştir.²⁸ Müsteşrikler ve bazı Müslüman yazarlar, Müslüman müziğinin İslam dininin etkisiyle sıkıcı tekrarlardan oluştuğunu, bunun nedeni olarak birkaç perde içinde dolaşan ve

²² Tahir Uluç, “Kutbuddin Şîrâzî'nin İşrâkîliğin Anlaşılması ve Dönüşmesindeki Rolü”, *Marîfe: Dini Araş. Der.* [Bilimsel Birikim], 2016, cilt: XVI, sayı: 2, s. 233, 235; Fatma Zehra Pattabanoğlu, “Türk-İslâm Felsefesinde İran-Sâsânî Düşüncesinin Etkisi”, *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: V, sayı: 1, s. 48,49; A. Kamil Cihan, *Sühreverdî ve İşrâkîlik, İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*, İstanbul 2013, s. 422.

²³ Fazlı Arslan, “Bağdat ve Müzik Bilimi (Nasiruddin-i Tûsî, Safiyüddin-i Urmevî, Kutbuddin-i Şîrâzî)”, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslar. Semp.*, 07-08-09 Kasım 2008, 2011, cilt: II, s. 649-651, 653, 660, 661, 665; Owen Wright, “Çârgâh in Turkish Classical Music: History Versus Theory”, *British Socieal Oriental Asiatic Society*, II (London 1990), s. 224-244

²⁴ Bayram Akdoğan, “Türk Din Musikisi Tarihine Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: XLIX, sayı: 1, s. 167.

²⁵ Nuri Uygun, *Safiyüddin Abdülmümin el-Urmevî ve Kitabül Edvarı*, İstanbul 1999, s. 58; Mehmet Öncel,

“Türk Musikisindeki Notasyonun Tarihsel Seyri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2015), cilt: XIX, sayı: 2, s. 214; Oya Levendoğlu, *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Varlığını Sürdüren Makamlar ve Değişim Çizgileri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2002, s. 104-105.

²⁶ Fazlı Arslan, “Müslüman-Türk Bilginlerin Müzik Bilimine Katkıları (X-XIII. Yüzyıllar)”, *Türkiyat Mecmuası*, XXIV / Güz, cilt [Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün Kuruluşunun 90. Yılı Özel Sayısı], s. 13;

²⁷ Mehmet Adıgüzel, *Kur'an-ı Kerîmin Tecvidi ve Tilâveti*, Erzurum 2001, s. 82.

²⁸ Fazlı Arslan, *Orta Asya Türk-İslâm Âlimlerinin Müzik Alanındaki Öncülükleri ve Sonraki Dönemlere Tesirleri, Orta Asya'da İslâm -Temsilden Fobiye*, ed. M. Savaş Kafkasyalı, Ankara 2012, cilt: II, s. 877.

saatlerce tekrarlanan ve sanki uluhiyetin sonsuzluğuna erişmek imkânsızlığını temsil eder gibi kararsız uzayan, heyecansız ve kısa cümlelerle meramını ifade eden bir tavra sahip olduğunu iddia etmektedirler.²⁹

Bu görüşler Müslüman alimler tarafından yazılan eserlerin incelenmemesi veya bilinmemesi dolayısıyla uzun bir süre Müslümanlar tarafından da kabul görmüş, Müslümanların tiyatro besteleri, operalar veya askeri bando müzikleri yapamayacağı haksız bir şekilde kabullenilmiştir. Fakat durum bunun aksine olup XIII. Yüzyılda Kutbüddin-i Şirazi'nin müziğe ifade ve dinamizm katan nüansların yine oryantalistler tarafından tespit edilmesiyle Müslüman musikisinin üzerindeki karabulutlar dağılmıştır.³⁰ Türk müziğini sistemleştiren en önemli isimlerden olan Urmevî kendisinden sonraki müzik adamlarını etkilemiş, eserleri şerhedilerek benzer çalışmalar yapılagelmiştir. Şirazi gerek yeni aralık kullanarak gerek devirler içerisine yeni diziler katmaya çalışarak gerek makamsal dizilerde simetrik genişleme yaparak gerekse bir oktavın tiz tarafına yeni çeşniler katarak hocası Urmevî'nin ortaya koyduğu sistemi geliştirmiştir. Şirazi astromi ve tıpta olduğu gibi müzik teorisine yaptığı katkılarla bu alanda da ortaçağın en önemli müzik teorisyenleri arasında yer almıştır.³¹

Kutbüddîn-i Şîrâzî yetiştirdiği öğrencileri himaye eder ve onlara burs verirdi. Nitekim elli civarında öğrencisi nereye giderse gitsin kendisiyle seyahat ederdi.³² Şîrâzî'nin en önemli öğrencileri Kemalüddin Farisî, Kutbüddîn-i Razî ve Nizamüddin Nişaburî'dir. Bu öğrencilerinden Kemalüddin Fârisî, hocasının İşrakî düşünce sistemini benimseyerek gökkuşağının fizik-geometrik izahında ve optik biliminin pek çok konusunda özgün çalışmalar ortaya koymuştur. Kemalüddin Farisî hocası Şîrâzî ile birlikte çalışmalar yaptığı görülmektedir. İbnü'l-Heysen sonrası optik çalışmalarının en önemli kitabı olan *Tenkîhü'l-Menâzır*'ı hocası Şîrâzî'nin denetim ve gözetiminde hazırladığı anlaşılmaktadır. Zira eserde

²⁹ Fazlı Arslan, "Müslüman Mûsikîsi'nin Monotonluğu İddiasına Şirazi Notasyonunun Verdiği Cevap", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* (2014), sayı: 1, s. 55, 61.

³⁰ Eugenia Popescu-Judet, *Türk Musiki Kültürünün Anlamları*, (çev. Bülent Aksoy), İstanbul 1998, s. 25; H. Sadettin Arel, *Türk Musikisi Kimidir*, Ankara 1990, s. 72 ve 75-76; Hasan Ferit Alnar, "Türk Musikisinin Hangi Dereceye Kadar Tekamül Etmesi Mümkündür ve Bu İmkan Nasıl Eser Haline Getirilebilir?", *Musikişinas*, 6 (2003), s. 164.

³¹ M. Ragıp Gazimihal, *Musiki Sözlüğü*, İstanbul 1961, s. 111; Bora Uymaz, *Şehbal'de Musiki Yazıları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005, s. 17; Owen Wright, *The Modal System of A.rab and Persian Music*, London 1978, s. 231-244; Owen Wright, "Qutb al-Din [Mahmüd ibn Mas'üd al-Shirazi]", *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, London 2001, vol. XX, s. 691-692.

³² J. Walbridge. S. 36;

“dedi”, “diyorum”, “dedik” gibi üç ayrı ifade bulunmaktadır. Metin karşılaştırılması yapıldığında Kemaleddin Farisi’nin İbnü’l-Heysem’den yaptığı alıntılar için “dedi”; kendi yorumu için “diyorum”; hocası Şirâzî ile yapmış olduğu değerlendirmeler için ise “diyoruz sözcüklerini kullanmıştır.”³³

Şirâzî, diğer öğrencisi Kutbüddîn-i Râzî’den, İbn Sinacı düşüncelyi kalamî yaklaşım açısından sıkı bir eleştiriye tabi tutan Fahrüddin Razî ile bu yaklaşımları kısmen savunan Nasîrüddin Tûsî’nin *İşarât*’a yapmış oldukları şerhi ciddi ve sıkı bir mukayese ve tenkide tabi tutmasını istemiş ve o da *el-Muhâkemât beyne Şerheyi’l-İşârât* adlı eserinde bunu gerçekleştirmiştir.³⁴ Bu bilgi bize şerh ve haşiye kültürü içinde muhakemat tarzı eserlerin yükselen bir değer haline geldiğini ve muhakeme yazmanın şerh ve haşiyeye göre daha esaslı bir alan olarak öne çıktığını göstermektedir.

Şirâzî astronomi ve matematik sahasında yetiştirdiği öğrencisi Nizamüddin Nişabûrî’den Nasîrüddin Tûsî’nin eseri *Tahrîrû’l-Macestî* isimli eserine şerh yazmasını istemiştir. Nişabûrî’nin bu eseri riyazî çizginin bir devamıdır. Eser Semerkant matematik-astronomi okulunda yoğun bir şekilde ve daha sonra Osmanlı medreselerinde de teorik astronomi derslerinde okutulmuştur.³⁵

³³Fazlıoğlu, *Önsöz*, s. 17; Ali Bakkal, “Mevlana’nın Filozof ve Tabip Dostları”, *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler*, Şanlıurfa 2007, cilt: I, s. 27,28; Mehmet Çelik, Yaşar Şükran “Ortaçağ Bilim Dünyasından Bir Portre Sabii Bilgin Sabit B. Kurra (H. 211-285/M. 826-901)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, c. XVIII, sy., 1, s. 283; İhsan Fazlıoğlu, “Faal Akıl Ölünce!: XIII. Yüzyıl Felsefe-Bilim Tarihi’nde Hakîkî(İnvisible) ile Zâhirî İlişkinin Yeniden Yorumlanması”, *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, 2014, s. 34, 35, 37; “Hakikat ile İtibar: Dış-dünya’nın Bilgisinin Doğası Üzerine - XV. Yüzyıl Doğa Felsefesi ve Matematik Açısından Bir İnceleme “, *Nazarîyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 27; “Harranlı Matematikçilerin İslâm Matematiğinin Oluşumundaki Katkıları”, *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Sempozyumu* 2016, cilt: I, s. 519; F. Samime İnceoğlu, “Türk Bilim Tarihi Çalışmalarında Bir Hakikat Yolcusu: Cevat İzgi ve “Osmanlı Medreselerinde İlim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (2004), cilt: II, sayı: 4 [Türk Bilim Tarihi Sayısı], s. 719; M. Recep Keleş, “Kutbüddin eş-Şirâzî’nin Anadolu’daki Faaliyetleri ve Sadreddin Konevî ile İlişkisi”, “II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri”, 2014, s. 156.

³⁴Mesut Kaya, “İslâm İlimler Tarihinde Muhâkemât Geleneği: Tefsir Hâşiyeleri Merkezli Bir Deneme”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (2015), sayı: 33, s. 6.

³⁵Gottfried Hagen, “Kâtip Çelebi and Târîh-i Hind-i Garbî”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1982-1998, sayı: 12, s. 111; Ali Bakkal, “Osmanlı Bilim Geleneğinin Oluşmasında Ekmeliüddîn Bâbertî ile Muhammed B. Mübârekşâh’ın Önemi”, *Ekmeliüddîn Bâbertî’yi Keşif Yolunda I. Ekmeliüddîn Bâbertî Semp. Bildiriler* ed. Selçuk Coşkun, (Bayburt 2014), s. 95;

Şîrâzî'nin yetiştirdiği öğrenciler İsfahan'dan Dimaşk'a, Tebriz'den Mekke'ye, Sivas'tan Kazvin'e, Tokat'tan Semerkant'a İslam Dünyasının bir çok bölgesinde müderris olarak görev yapmışlar, eserler telif etmişlerdir.³⁶

Şekil 1: Kutbüddin Şîrâzî'nin Öğrencileri ve Faaliyetleri

	Adı ve Ünvanı	Vefat Tarihi	Varsa Eserleri veya Faaliyet sahası Etkinlikleri	Yaşadığı Yer ve Faaliyet Sahaları
1	Kemalüddin el-Farisî	1319	Optik –Matematik-Astronomi	<i>İsfahan-Tebriz</i>
2	Kutbüddin Râzî	1369	Felsefe-Mantık-Tefsir	<i>Şam-Tebriz</i>
3	Tacüddin Tebrizî	1346	Matematik, Hadis	<i>Tebriz-Mekke – Kahire</i>
4	Nizamüddin Nişaburî	1326	Tefsir, Nahiv, Sarf, Matematik ve Astronomi	<i>Nişabur-Tebriz</i>
5	Zeynüddin Eş-Şîrâzî	VIII. yy.	Astroloji, Astronomi, Dini İlimler	<i>Tebriz</i>
6	Necmüddin Mevsîlî	1308)	Astronomi-Matematik- Felsefe	<i>Anadolu Azerbeycan</i>
7	Şerefüddin Harezmi	1317	İşrakîlik	<i>Anadolu Azerbeycan</i>
8	Tacüddin El- Kirmânî	1296	İşrakîlik	<i>Anadolu Azerbeycan</i>
9	İsa b. El-Fazl	1296	Usul-i Fıkh	<i>Anadolu Azerbeycan</i>
10	Ahmed b. Ömer	1301	Usul-i Fıkh	<i>Anadolu Azerbeycan</i>
11	Ali b. Hasan et-Tusterî	1310	İlmü'l-Meanî ve'l-Beyân	<i>Tebriz</i>
12	Muhammed En-Nişaburî	1320	Tarih-Siyaset	<i>Tebriz- Nişabur</i>
13	Şemseddin İsfahanî	1351	Kelam	<i>Tebriz</i>
14	Mühezzebüddin Şîrazî	VIII. yy.	Astronomi-Matematik-Felsefe	<i>Kazvin- Sivas</i>

³⁶ M. Recep Keleş, Kutbüddin-i Şîrazi Selçuklu Dönemi Anadolu'da Bilimin Güneşi, İstanbul 2018, s. 130-140.

15	Makbul b. Asîl el-Kır-şahrî	1308	Astronomi-Matema- tik-Felsefe	<i>Sivas-Tebriz</i>
16	Hasan b. Ebu Talib Es-Sivasî	1322	Astronomi-Matematik	<i>Sivas</i>
17	Muhammed b. Halil es-Sivasî	XIV	Astronomi-Matematik	<i>Sivas</i>
18	Şerefüddin el-Kâşânî	XIV	Astronomi-Matema- tik-Fıkıh	<i>Sivas-Tokat</i>
19	Seyfüddin El-Mer'ıyanî	XIV	Fıkıh-Aklî İlimler	<i>Anadolu-Azer- beycan-Şam</i>
20	Rüknüddin Eş-Şirâzî	XIV	Fıkıh- Aklî ilimler	<i>Sivas, Kasta- monu</i>
21	Afifüddin Es'ad	XIV	Fıkıh- Aklî ilimler	<i>Sivas, Konya</i>
22	Tacüddin Eş-Şirâzî	XIV	Fıkıh ve Aklî İlimler	<i>Tebriz</i>
23	<i>Zeynüddin el-Câcermî</i>	XIV	Fıkıh ve Edebî İlimler	<i>Tebriz</i>
24	Mevlânâ Sa'id Multânî	XIV	Aklî ve Naklî İlimler	<i>Tebriz</i>

OSMANLI MEDRESELERİNDEKİ ETKİSİ

Şirâzî Anadolu'daki istikrarsızlık nedeniyle Tebriz'e, Gazan Han'ın kurduğu Şenb-i Gazan Külliyesine gitmesiyle uzun yıllar bulunduğu Anadolu ile İran bölgesindeki öğrenciler arasında bir bağ kurulmasına vesile olarak bu bölgeler arasında ilmî ve fikrî bir birliktelik oluşturmuştur.³⁷ Şirâzî'nin oluşturduğu bu birikim buradaki öğrenciler vasıtasıyla Semerkand astronomi ve matematik okulunda ele alınmasına neden olmuş, buradan Osmanlı medreselerine göç eden Nizamüddin el-Bircendî, Ali Kuşçu, Bahaüddin Bahşayiş el-Malatî gibi bazı Semerkand okulu mensupları, eserlerinde bu birikimi temsil eden fikirlere yer vererek Osmanlı ilmî çevrelerinde tanınmalarını sağlamıştır.³⁸

³⁷ Ahmet Kartal, *Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde İlim, Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, ed. Ömür Ceylan, İst., 2010, s. 352; Hanifi Şahin, "Câmiu't-Tevârîh'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, sayı: 73, s.223-224.

³⁸ Seyfettin Kaya, "Türkiye Selçuklularında Astronomi" / - *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2017), VI. cilt, 1. sayı, 92; Tofıq Heiderzadeh, "İranlı Alimlerin Osmanlı Devleti'ne Gelişi ve Osmanlı Bilimine Katkıları (Timur Döneminin Başından Safevi

Şirâzî bunun yanı sıra Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-İşrâk*'ına yazdığı şerhle iş-rakî felsefeyi o dönemin diline aktararak İran ve Anadolu'da yaygınlaşmasına neden oldu.³⁹ Optik teorilerinin öğrencisi Kemalüddin Fârisî kanalıyla İbnü'l-Heysem'in bıraktığı yerden yeniden ele alınmasını temin etti.⁴⁰ İbn Sinâ'nın *el-Kânun fi't-Tıbb* adlı eserine yirmi yıldan fazla bir süre emek vererek şerh yazması, Anadolu'da yaygın olan bu eserin daha çok tanınmasına neden oldu.⁴¹

Şîrâzî'nin özellikle astronomi ve matematik eserleri Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁴² Bunlardan en önemlisi *Nihayetü'l-İdrâk fî Dirayetü'l-İdrâk* adlı eseridir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserin Türkiye kütüphanelerinde yirmiye yakın nüshası vardır.⁴³ Nüshaların fazla olması, eserin Osmanlı medreselerinde yaygın olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Şirâzî'nin belirttiğimiz bu eseri Osmanlı medreselerinde telif edilen bazı kitaplara da kaynaklık etmiştir. Nitekim Seydi Ali Reis, Ali Kuşçu'nun *el-Fethiyye fi'l-Hey'e*'sini *Hulâsâtü'l-Hey'e* adıyla tercüme ederken tercümeyle başta Kadızade'nin *Şerhü'l-Mulahhas*'ı olmak üzere Şîrâzî'nin *Nihayetü'l-İdrâk*'inden de ilaveler yapmıştır.⁴⁴

Döneminin Sonuna Kadar)", / çev., Aysu Albayrak, İstanbul, 1998. - *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, II. cilt, s. 216, 218, 222, 223; Esin Kahya, "On Beşinci Yüzyılda Osmanlılarda Bilimsel Faaliyetlerin Kısa Bir Değerlendirmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 2003, I. cilt, 14. sayı [İstanbul'un Fethinin 550. Yılı Özel Sayısı], s.16.

³⁹ Tahir Uluç, "Kutbüddin Şîrâzî'nin İşrâkîliğin Anlaşılması ve Dönüşmesindeki Rolü", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*[Bilimsel Birikim], 2016, cilt: XVI, sayı: 2, s. 229;

⁴⁰ Mustafa Necati Barış, "İslam Bilim Tarihi'nde İlk Tercüme Faaliyetleri ve Bilgi Üretimine Katkısı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, cilt: XXI, sayı: 3, s. 1900; Mahmut Recep Keleş,

"Kutbüddin Eş-Şîrâzî'nin Anadolu'ndaki Faaliyetleri ve Sadreddin Konevî ile İlişkisi", *Tarih Okulu*, 2014, sayı: 19, s. 343; Fatma Zehra Pattabanoğlu, "16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinde Felsefe ve Kelâm Bilginleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, sayı: 34, s. 130;

⁴¹ Chikh Bouamrane, "Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi", çev., Hüseyin Şimşek, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2009, cilt: VII, sayı: 14, s. 389; Mahmut Recep Keleş,

"Kutbüddin Eş-Şîrâzî'nin Anadolu'ndaki Faaliyetleri ve Sadreddin Konevî ile İlişkisi", *Tarih Okulu*, 2014, sayı: 19, s. 331, 343; Tülay Metin, "Selçuklular Devrinde Malatya'da İlmî Hayat ve İlim Adamları", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce* (19-21 Ekim 2011 Konya), IV. cilt, s. 569.

⁴² Mahmut Recep Keleş. "Kösedağ Savaşı Sonrası Anadolu'ya Gelen Âlimlerden Sivas Kadısı Kutbüddîn-i Şîrâzî ve İlmî Faaliyetleri" İzmir 2017, *Tarih Okulu*, 34. sayı, s. 77.

⁴³ Keleş, *Selçuklu Dönemi*, s. 178;

⁴⁴ *A.g.e.*, s. 151.

Osmanlı medreselerinde okutulan kitaplarda, *Nihayetü'l-İdrâk*'in anlaşılmayan kısımları üzerine yazılan risalelere rastlıyoruz (*Risale Mûteallika bi Ba'zı İltibasi Nihayetü'l-İdrak*). Nitekim Sultan Selim Medresesi müderrisi Mustafa b. Muhammed'in risaleler mecmuası şeklinde toplayıp istinsah ettiği bu esere, Osmanlı heyet ve riyazet sahasındaki alimler tarafından tartışılmış ve katkıda bulunulmuştur. Bu durum bize Şirâzî'nin *Nihayetü'l-İdrak fî Dirayeti'l-Eflak* adlı eserinin Osmanlı medreselerinde okutulduğu ve tartışıldığı, müzakere edildiği ve güncelliğini koruduğunu göstermektedir.⁴⁵

Şirâzî'nin diğer bir önemli eseri olan *Tuhfetü's-Şahiyye, Nihayetü'l-İdrâk*'e nazaran Osmanlı medreselerinde daha ziyade işlenen bir eserdir.⁴⁶ Osmanlı müderrislerinden Ali Kuşçu tarafından şerh yapılmıştır.⁴⁷ Eserin son zamanlara kadar rağbet görüp okunduğu, Kuruzade Ali (v.1200/1785) tarafından 1. ve 2. babların şerhedilmesinden de anlaşılmaktadır.⁴⁸

Şirâzî'nin çok geniş bir felsefî ansiklopedi niteliğinde olan eseri *Dürretü't-Tac li-Gurreti'd-Dübâc*'ın Türkiye kütüphanelerinde rastladığımız nüshalarında kısmi olarak istinsah edildiğini görmekteyiz. Bu durum bize eserin Osmanlı medreselerinde tamamının değil de risaleler şeklinde ve verilen derslere uygun olarak istinsah edildiği izlenimini vermektedir.⁴⁹

Şirâzî Osmanlı medreselerinde aklî ilimlerde olduğu gibi naklî ilimlerde de etkindir. Onun telif ettiği ilk eser usul-i fıkha dair olan *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* dır. Eserin Türkiye kütüphanelerinde beşten fazla nüshası vardır. Şirâzî'nin beyan ve anlam ilimleri ile ilgili önemli eseri ise ünlü dil bilimci Sekkaki'nin *Miftahü'l-Ulûm* adlı eserine yaptığı şerhtir. Şirâzî'nin en çok istinsah edilen eserlerinin başında gelen bu şerhin Türkiye kütüphanelerinde yirmiye yakın nüshası bulunmaktadır.⁵⁰

⁴⁵ A.g.e., s. 182.

⁴⁶ İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Felsefe Biliminin Arkaplanı: Semerkand Matematik-Astronomi Okulu", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2003/1, sayı: 14, s. 20

⁴⁷ Ali Kuşçu, *Şerhü Tuhfetü's-Şahiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 2060; Hasan Özer, Ali Kuşçu'ya ait olduğu ile ilgili kesin bir delil olmadığını, tabakat eserlerinde Ali Kuşçu'nun eserleri arasında yer almadığını, söz konusu eserin ilk varakında Ali Kuşçu'ya ait olduğu belirtilse de bunun kesinlik arz etmediğini sunmaktadır. Bkz.; Hasan Özer, "Ali Kuşçu ve 'Hâşiye 'Ale't-Telvîh' Adlı Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, sayı: 13, s. 364;

⁴⁸ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim :Rriyazi ilimler*, İstanbul 1997, s. 405

⁴⁹ Keleş, a.g.e.,s. 186.

⁵⁰ A.g.e., s. 172.

Şîrâzî hayatının sonlarına doğru naklî ilimler sahası ile daha fazla meşgul olmuştur. Tefsir sahasında üç eseri bulunan Şîrazî'nin özellikle bunlardan *Fethu'l-Mennân fî Tefsîri'l-Kurân* gayet hacimli olup kırk cilttir. Eserin tamamına yakını sadece Türkiye Kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu durum Şîrâzî'nin Anadolu'da tefsir sahasında da dikkate alındığını göstermektedir.⁵¹ Şüphesiz ilmî tefsir yapacak olan âlimlerin fen bilimlerini çok iyi bilmesi gerekir. Bu yüzden Kutbuddîn-i Şîrâzî'nin kırk ciltten meydana gelen *Fethu'l-Mennân fî Tefsîri'l-Kurân* adlı bir eserinin tam bir klasik tefsir özelliğini taşımakta ve bu eserde beklediğimiz düzeyde ilmî tefsir bulunmamaktadır. Nitekim Şîrâzî de, eserinin önsözünde, bu tefsiri muhtelif tefsirlerden yararlanarak telif ettiğini, tefsirle ilgili farklı görüşleri nakletmenin ve görüşler arasında tercihte bulunmanın dışında bir tasarrufu olmadığını ve sözü fazla uzatmaktan kaçındığını belirtmiş, rivayetlerde isnat zincirini terk ettiğini, kıraât vecihlerini ve illetleri, kelimenin kökü ve sarf bilgisiyle i'rab farklılıkları konusunda ancak ihtiyaç duyulan noktalarda biraz bilgi verdiğini ifade ederek şöyle demiştir.⁵²

Bu özellikleriyle Şîrâzî'nin tefsiri, öncelikli olarak rivâyet, ardından dirâyet, kısmen de işârî tefsire yer verilen bir tefsirdir. Şîrâzî, fen, felsefe ve tıp bilimleriyle ilgili bilgilerin bu bilimler çerçevesinde tartışılmasını istemiş, bu bilgilerle tefsir hacminin genişletilmesini uygun bulmamıştır. Şîrâzî bir Osmanlı müfessiri olmamakla birlikte her alanda Osmanlı müelliflerini etkilemiş olduğu göz önünde bulundurulsa, tefsir anlayışı konusunda da Osmanlı müfessirlerini etkilediği gözükmemektedir.⁵³

Şîrâzî'nin hemen hemen bütün eserleri Osmanlı medreselerinde yoğun olarak bulunmaktadır. Bu durum onun Anadolu'da yirmi yıla yakın bir süre kalarak buradaki ilmi çevreye verdiği çok önemli katkılardan dolayıdır. Şîrâzî'nin fikri tesirleri Anadolu başta olmak üzere bütün İslam dünyasında ve hatta Avrupada görülmüştür. Şîrâzî bizim tesbit ettiğimiz Türkiye kütüphanelerinde bulunan

⁵¹ Resul Ertuğrul, "Kutbuddîn eş-Şîrâzî (Ö. 710 / 1311)'nin Fethu'l-Mennân Tefsirinin Özgün Yönleri", *İstanbul Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sayı: 29, s. 133-178; Hikmet Koçyiğit, "Tefsir Kitaplarının İsimlerine Dair", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: II, sayı: 3, s. 106.

⁵² Ali Bakkal, "Osmanlı Döneminde İlmî Tefsir Geleneğinin Oluşmasının Sebepleri Üzerine", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, cilt: XXII, sayı: 37, s. 141.

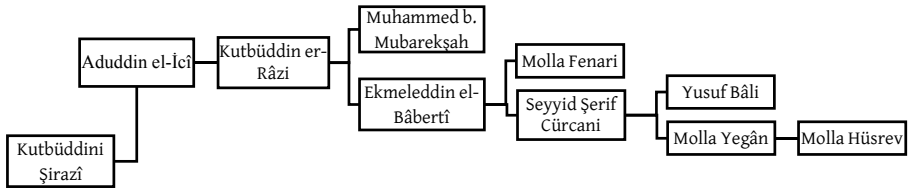
⁵³ *A.g.e.*, s. 141.

Bakkal, Ali, Osmanlı Döneminde İlmî Tefsir Geleneğinin Oluşmasının Sebepleri Üzerine, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, cilt: XXII, sayı: 37, s. 141-142.

eserleri dışında İslam dünyasında ve Avrupa'nın en önemli kütüphanelerinde de eserleri bulunmaktadır.⁵⁴

Osmanlı dönemi medreselerin ders programları, hazırlık dersleri, temel İslâmî bilimlerle bunlara yardımcı dersler ve sanatlar etrafında şekillenmiş, ders kitabı olarak da ilk başlarda bazı müderris ve âlimlerin orijinal kitapları okutulmuş, daha sonraları ise dersler bu kitaplar üzerinde şerh, hâşiye, ta'likât, ihtisâr, çalışmaları yapılarak verilmeye çalışılmıştır. Yirmili ve daha yukarı medreselerde okuyabilmek için öğrencinin daha önceden temel gramer ve mantık derslerini almış olması şartı konulmuştur. Necmeddin Ömer Kazvinî'nin Şemsiyye adlı kitabının Mevlana Kutbüddin Şîrâzî tarafından yapılmış şerhi olan Şerh-i Şemsiyye, Selçuklu müderrisi Kadı Siraceddin Mahmud Urmevî'nin Metâliü'l-Envâr adlı eserinin şerhi olan Şerhu Metali' mantık sahasında okutulan önemli eserler arasında yer almaktadır.⁵⁵

Aklî ve naklî ilimlerde alınan icazetnameler, Osmanlı medreselerindeki eğitim silsilesini Nizamiye medreselerine bağlamaktadır. Böylece Osmanlı ulemasının aklî ilimler sahasındaki silsilesi İbn Mübarekşah, Kutbuddin Razi gibi Selçuklu sonrası düşünürleri ile Kutbuddin eş-Şîrazî ve Necmeddin el-Katibî gibi Selçuklu dönemini yaşayan ve aynı zamanda İlhanlı Devleti'ne de hizmetleri olan bilginler vasıtasıyla Fahreddin Razi'ye, oradan da Gazzali ve Cüveynî'ye ulaşmaktadır. Katibi eş-Şemsiye'sini ve öğrencisi Kutbuddin Şîrâzî de Nihâyetü'l-idrâk'ı (ö. 683/1284) Şemseddin Cüveynî'ye ithaf etmiştir.⁵⁶

Şekil 2. Kutbüddin-i Şîrazî'ye Dayanan Felsefî Kelam silsilesi⁵⁷

⁵⁴ Keleş, *A.g.e.*, s. 186.

⁵⁵ Muhittin Eliaçık, "Medreselerde Okutulan Manzum Ders Kitapları", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum): 29 Haziran - 1 Temmuz 2012 (2013)*, cilt: II, s. 540.

⁵⁶ Mustakim Ancı, *Necmettin el-Katibi ve Metafizik Düşüncesi*, s. 22, 37-38.

⁵⁷ Ali bakkal, *Osmanlı döneminde ilmi tefsir geleneğinin oluşmamasının Sebepleri Üzerine* s. 139.

Özellikle ilk dönem Osmanlı medreselerinde, Osmanlı coğrafyası dışından gelen ilim adamları ve eğitim-öğretim gelenekleri oldukça etkili olmuştur. Fahreddin Razi'nin Osmanlı medreseleri ve ilim camiası üzerinde oldukça etkili olduğunu söylememiz mümkündür. Gazzali için geçerli olduğu gibi Razi'nin Osmanlı düşüncesi üzerindeki etkisini onun eserlerinin okutulmayışı üzerinden değerlendirmek doğru değildir. Zira Razi'nin eserleri, sistematik bir şekilde yazılmasına rağmen muhtasar olmaması ve görüşlerin etraflıca müzakere edilmesi itibarıyla pedagojik bir gaye için elverişli değildir.⁵⁸

SONUÇ

Şirazi Gazzalinin yöneltmiş olduğu eleştirilerle gözden düşen felsefe geleneğini tekrar hayata döndürmeye çalışan filozoflar arasında yer almaktadır. Şirazi'nin özellikle felsefe ile ilgili çalışmaları Sühreverdi'nin eserleriyle sistemleşen İsrakilik ile temel anlamda benzerlik göstermektedir. Sühreverdi ve Molla Sadra arasında geçen yaklaşık dört asır boyunca etkili olmuş hakimler arasında bulunan Şirâzî'nin bu dönem içerisinde Hocası Tusî'den sonra gelen en önemli filozof sayılmıştır. Şirâzî'nin en önemli yönü Ortaçağ felsefe ve bilim tarihinde esas itibarıyla pek çok alana hakim olan ve her alanda kıymetli eserler ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Şirâzî Müslüman hakim idealini ilmi bünyesinde gerçekleştirmek isteyen çok yönlü bir alimdir. Özellikle *Dürretü't-Tâc* isimli eseri İbn Sinâ'nın ortaya koyduğu felsefi sistemi irfan ve dini meselelerle yeniden gündeme taşıyarak bir öncü olma yönünde ilerlemiştir. Şirâzî bu sisteminde meşşailik, İsrakilik ve irfani sistemi ekolleştiren İbn Arabî ve Konevî üçgeninin kendi sisteminde birleştirmenin yollarını aramış ve başarılı olmuştur. Şirâzî'nin bu uğraşısı XIII. yüzyılda İran'da başlayıp Anadolu ve Osmanlı coğrafyasında çeşitli felsefi ve dini sistemleri tek bir bilgi sistemi içerisinde bütünlemeye çalışan ve başarılı olan bir modelin öncüleri arasında yer almıştır. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı medreselerinde yetişen alimlere verilen icazetnamelerde hemen hemen bütün silsilelerde Kutbuddin-i Şirâzî'nin yer alması onun bu modeli başarıyla ortaya koyduğunun bir ispatı olmuştur.

⁵⁸ Mustakim Arıcı, "VII/XIII. Yüzyıl Selçuklu Coğrafyasında Fahreddin Râzî Etkisi", II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce (19-21 Ekim 2011 Konya), (2013) II. cilt, s. 335.

KAYNAKÇA

F

- Adıgüzel, Mehmet, *Kur'an-ı Kerîmin Tecvidi ve Tilâveti*, Erzurum 2001.
- Akdoğan, Bayram, "Türk Din Musikisi Tarihine Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, cilt: XLIX, sayı: 1.
- Akgür, A. Necâti, "Güneş Takvimleri" *Türk Dünyası Araştırmaları* s. 162, s. 31. İstanbul 2006.
- Akyol, Aygün, "Şehrazuri ve Adalet Anlayışı", *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008/1, cilt: VII, sayı: 13.
- Alıcı, Mehmet, "Sühreverdi'nin İshrâk Düşüncesini İnşâda Kadim Etimolojilerin Yeri", *Milî ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: XI, sayı: 2.
- Alnar, Hasan Ferit, "Türk Musikisinin Hangi Dereceye Kadar Tekâmül Etmesi Mümkündür ve Bu İmkan Nasıl Eser Haline Getirilebilir?", *Musikişinas*, 6 (2003).
- Altaş, Eşref, *Fahreddin er-Râzî'nin Hayatı, Hâmileri, İlmî ve Siyasî İlişkileri, İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, ed. Ömer Türker- Osman Demir, İstanbul 2013.
- Arel, H. Sadettin, *Türk Musikisi Kimindir*, Ankara 1990.
- ARICI, Mustakim, "İbn Kemmûne'nin Ahlak ve Siyaset Düşüncesi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 24.
- ARICI, Mustakim, "VII./XIII. Yüzyıl İslâm Düşüncesinde Fahreddin Razi Ekolü", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2011, sayı: 26.
- ARICI, Mustakim, *Entelektüel İlgilerin Kesişim Noktasında Felsefe ve Felsefe Eğitimi*, İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler, ed. C. Kaya, İstanbul 2013.
- ARICI, Mustakim, *Necmettin el-Kâtibi ve Metafizik Düşüncesi*.
- Arslan, Fazlı, "Bağdat ve Müzik Bilimi (Nasıruddin-i Tûsî, Safiyüddin-i Urmevi, Kutbud-din-i Şirazi)", *İslâm Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum*, 07-08-09 Kasım 2008, 2011, cilt: II.
- Arslan, Fazlı, "Müslüman Mûsikî'si'nin Monotonluğu İddiasına Şirazi Notasyonunun Verdiği Cevap", *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* (2014), sayı: 1.
- Arslan, Fazlı, "Müslüman-Türk Bilginlerin Müzik Bilimine Katkıları (X-XIII. Yüzyıllar)", *Türkiyat Mecmuası*, XXIV / Güz, cilt [Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün Kuruluşunun 90. Yılı Özel Sayısı].
- Arslan, Fazlı, *Orta Asya Türk-İslâm Âlimlerinin Müzik Alanındaki Öncülükleri ve Sonraki Dönemlere Tesirleri*, *Orta Asya'da İslâm -Temsilden Fobiye*, ed. M. Savaş Kafkasyalı, Ankara 2012, cilt: II.
- Arslan, İshak, "Evrenin Sınırlarını Zorlamak: Hikmetü'l-İshrak ve Şerhlerinde Meşşâî Kozmoloji Eleştirisi", *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1.
- Aslan, İlhan, "Doğu Karadeniz'de Moğol Hâkimiyeti = Mongol Rule in Eastern Black Sea Region", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3. sayı.

- Aşıkoğlu, Yücel, *Osmanlı Ulemasının Âlem Algısı ve Modern Astronomi ile Karşılaşmalar*, Entelektüel Bağımlılığı Aşmak: İlim Geleneğimiz Üzerine Araştırmalar, ed. Cüneyt Köksal, İstanbul 2009.
- Bakkal, Ali, "Mevlana'nın Filozof ve Tabip Dostları", *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler*, Şanlıurfa 2007, cilt: I.
- Bakkal, Ali, "Osmanlı Bilim Geleneğinin Oluşmasında Ekemelüddîn Bâbertî ile Muhammed B. Mübârekşâh'ın Önemi", *Ekemelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekemelüddîn Bâbertî Sempozyumu Bildirileri* ed. Selçuk Coşkun, (Bayburt 2014).
- Bakkal, Ali, "Osmanlı Döneminde İlmî Tefsir Geleneğinin Oluşmasının Sebepleri Üzerine", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, cilt: XXII, sayı: 37.
- Baltacı, Cahid, "Akşemseddin ve Yetiştirdiği İlim Çevresi", *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*, 1990.
- Barış, Mustafa Necati, "İslam Bilim Tarihi'nde İlk Tercüme Faaliyetleri ve Bilgi Üretimine Katkısı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, cilt: XXI, sayı: 3.
- Bedirhan, Yaşar, Fatih Öztıp, "XI. ve XIII. Yüzyılda Kafkasya ile Anadolu Arasında Kurulan Kültür Köprüsü ve Bunun Mimarları", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Van, 2015, c. II. sayı 2.
- Bouamrane, Chikh, "Ortaçağ İslam Dünyasında Bilim ve Gelişmesi", çev., Hüseyin Şimşek, *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2009, cilt: VII, sayı: 14.
- Cihan, A. Kamil, *Sühreverdi ve İsrâkîlik, İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler*, İstanbul 2013.
- Çalışkan, Adem, "Bir Tür Olarak Münâcât ve İbrahim Şinâsî Efendi'nin 'Münâcâ'ının Tahlîli", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2016, cilt: IX, sayı: 43.
- Çelik, Mehmet, Yaşar Şükrân "Ortaçağ Bilim Dünyasından Bir Portre Sabii Bilgin Sabit B. Kurra (H. 211-285/M. 826-901)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, c. XVIII, sayı 1.
- Çiftcioğlu, İsmail, "Orta Asya- Anadolu İlim ve Kültür Köprüsü (XI-XVI. Yüzyıllar)" - *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara, 2008. 44. Sayı.
- Eliaçık, Muhittin, "Medreselerde Okutulan Manzum Ders Kitapları", Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum): 29 Haziran - 1 Temmuz 2012 (2013), cilt: II.
- El-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fî tabakati'l-Hanefiyye*, Kahire 1978.
- Fazlıoğlu, İhsan, "Ali Kuşçu'nun bir hendese problemi ve Sinan Paşa'ya nisbet edilen cevabı", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 1996/1, cilt: I, sayı: 1.
- Fazlıoğlu, İhsan, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Türk Felsefe-Bilim Tarihine Önsöz".
- Fazlıoğlu, İhsan, "Faal Akıl Ölüncel: XIII. Yüzyıl Felsefe-Bilim Tarihi'nde Hakîkî (İnvisible) ile Zâhirî İlişkinin Yeniden Yorumlanması", *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, 2014.
- Fazlıoğlu, İhsan, "Hakikat ile İtibar: Dış-dünya'nın Bilgisinin Doğası Üzerine - XV. Yüzyıl Doğa Felsefesi ve Matematik Açısından Bir İnceleme", *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 1.

- Fazlıoğlu, İhsan, “Harranlı Matematikçilerin İslâm Matematiğinin Oluşumundaki Katkıları”, *I. Uluslararası İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa Semp.* 2016, cilt: I.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Osmanlı Felsefe Biliminin Arkaplanı: Semerkand Matematik-Astronomi Okulu”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2003/1, sayı: 14.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Türk Felsefe Bilim Tarihi’nin Seyir Defteri (Bir Önsöz)”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 2005/1, cilt: X, sayı: 18.
- Gazimihal, M. Ragıp, *Musiki Sözlüğü*, İstanbul 1961.
- Göker, Lütfi, “Bilimin Gelişiminde Buhara, Semerkant ve Basra’nın Önemi (8. Yüzyıl - 16. Yüzyıl)”, *Büyük Türk - İslâm Bilgini Buhârî (811-569) -Uluslararası Sempozyum-*, 18-20 Haziran 1987, (1996).
- Görkaş, İrfan, “Kâtip Çelebi’de Metafizik Yahut İlm-i İlahî”, *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2014, cilt: IX, sayı: 5.
- Hagen, Gottfried, “Kâtip Çelebi and Târîh-i Hind-i Garbî”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1982-1998, sayı: 12.
- Hagen, Gottfried, “Kâtip Çelebi and Târîh-i Hind-i Garbî”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 1982-1998, sayı: 12.
- Heiderzadeh, Tofiqh, “İranlı Alimlerin Osmanlı Devleti’ne Gelişi ve Osmanlı Bilimine Katkıları (Timur Döneminin Başından Safevi Döneminin Sonuna Kadar)”, çev., Aysu Albayrak, İstanbul, 1998. - *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, II. Cilt.
- İbn Kesir, Tabakat, c. III.
- İnceoğlu, F. Samime, “Türk Bilim Tarihi Çalışmalarında Bir Hakikat Yolcusu: Cevat İzgi ve “Osmanlı Medreselerinde İlim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (2004), cilt: II, sayı: 4 [Türk Bilim Tarihi Sayısı].
- İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim: Riyazi ilimler*, İstanbul 1997.
- Judet, Eugenia Popescu, *Türk Musikî Kültürünün Anlamları*, (çev. Bülent Aksoy), İstanbul 1998.
- Kahya, Esin, “On Beşinci Yüzyılda Osmanlılarda Bilimsel Faaliyetlerin Kısa Bir Değerlendirmesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, 2003, I. cilt, 14. sayı [İstanbul’un Fethinin 550. Yılı Özel Sayısı].
- Kartal, Ahmet, *Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde İlim, Şiraz’dan İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, ed. Ömür Ceylan, İstanbul 2010.
- Kaya, Mesut, “İslâm İlimler Tarihinde Muhâkemât Geleneği: Tefsir Hâşiyeleri Merkezli Bir Deneme”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (2015), sayı: 33.
- Kaya, Seyfettin, “Ortaçağ’da Moğollarda Astronomi ve Moğol Astronomisinin Türkiye Selçuklu Astronomisine Etkisi, - The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS], 2018. Sayı 67.
- Kaya, Seyfettin, “Türkiye Selçuklularında Astronomi”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2017), VI. cilt, 1. sayı, 92.
- Kazancıgil, Aykut, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul, 2007.
- Keleş, M. Recep, *Kutbüddin-i Şirazi Selçuklu Dönemi Anadolu’da Bilimin Güneşi*, İst. 2018.
- Keleş, Mahmut Recep, “Kösedağ Savaşı Sonrası Anadolu’ya Gelen Âlimlerden Sivas Kadısı Kutbüddin-i Şîrâzî ve İlmî Faaliyetleri”, *Tarih Okulu*, İzmir, 2018, 34. sayı.

- Keleş, Mahmut Recep, "Kutbüddin eş-Şîrâzî'nin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Sadreddin Konevî ile İlişkisi", *II. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri=Second International Symposium on Sadreddin Qunawi*, 2014.
- Kılıç, M. Erol, *Ekberîyye*, Ed. Semih Ceyhan, Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür, 2015.
- Koçyiğit, Hikmet, "Tefsir Kitaplarının İsimlerine Dair", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, cilt: II, sayı: 3.
- Köroğlu, Burhan, "İşrâkî Filozof Şemseddin Muhammed İbn Mahmûd eş-Şehrezûrî'nin Felsefî Sistemi ve İslam Düşüncesi İçindeki Yeri", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 2014, cilt: XII, sayı: 1.
- Kuşçu, Ali, *Şerhü Tuhfetü's-Şahiye*, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 2060.
- Levendoglu, Oya, *XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Varlığını Sürdüren Makamlar ve Değişim Çizgileri*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara 2002.
- Metin, Tülay, "Selçuklular Devrinde Malatya'da İlmî Hayat ve İlim Adamları", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce* (19-21 Ekim 2011 Konya), IV. Cilt.
- Mînovî, Müctebâ, "Molla Kutb Şîrâzî", *Yâdnâme-i İrânîyye Minorsky* (haz. Müctebâ Mînovî - İrec Efşâr), Tahran 1969.
- Nasr, Seyyed Hossein, "Quṭb al-Dîn al-Shîrâzî", *DSB*, XI, 247-253.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, "İslâm Felsefesi Geleneğinde Farsça Felsefî Çalışmaların Önemi", çev. Mehmet Vural, *İslâmî Araştırmalar*, 2012, cilt: XXIII, sayı: 2.
- Neceflî, Tofîq, Bilal Dedeyev, "Bir Bilim Kurumu Olan Meraga Rasathanesi", *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu Selçuklularda Bilim ve Düşünce* (19-21 Ekim 2011 Konya), c. III.
- Öncel, Mehmet, "Türk Musikisindeki Notasyonun Tarihsel Seyri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2015), cilt: XIX, sayı: 2.
- Özer, Hasan, "Ali Kuşçu ve 'Hâşîye 'Ale't-Telvîh' Adlı Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, sayı: 13.
- Pattabanoğlu, Fatma Zehra, "16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinde Felsefe ve Kelâm Bilgileri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, sayı: 34.
- Pattabanoğlu, Fatma Zehra, "Türk-İslâm Felsefesinde İran-Sâsânî Düşüncesinin Etkisi", *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: V, sayı: 1.
- Pattabanoğlu, Fatma, "Gazzali'den Sonra İslam Düşüncesi Seyrinde İbn Kemmune'nin Yeri ve Önemi", *Afyon Kocatepe Üni. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, cilt: XIII, sayı: 1.
- Razavî, Muhammed Taki Müderris, *Ahval ve âsâr-ı Hâce Nâsîrüddin-i Tûsî*, Tahran 1991.
- Resul Ertuğrul, "Kutbüddin eş-Şîrâzî (Ö. 710 / 1311)'nin Fethu'l-Mennân Tefsirinin Özgün Yönleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sayı: 29.
- Şahin, Hanifi, "Câmiu't-Tevârîh'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, sayı: 73.
- Şerbetçi, Azmi, "Kutbüddin-i Şîrâzî", *TDV İslâm Ansk.*, c.XXVI, s.487-489, İstanbul 2002.
- Togan, Zeki Velidi, "İlhanlılarla Bizans Arasındaki Kültür Münasebetlerine Ait Bir Vesika", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1959-1960, cilt: III, sayı: 3-4.

- Topdemir, Hüseyin Gazi, Kemâlüddin el-Fârisî'nin Optik çalışmaları üzerine bir Değerlendirme, *Nüşa*, yıl 2, Ankara 2002.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2006.
- Uluç, Tahir, "Kutbuddîn Şîrâzî'nin İsrâkîliğin Anlaşılması ve Dönüşmesindeki Rolü", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*[Bilimsel Birikim], 2016, cilt: XVI, sayı: 2.
- Uygun, Nuri, *Safiyüddin Abdülmümin el-Urmevi ve Kitabül Edvarı*, İstanbul 1999.
- Uymaz, Bora, *Şehbal'de Musiki Yazıları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2005.
- Wiedemann, E., "Kutbeddin", *İA*, VI, 1049-1051.
- Wright, Owen, "Çârgâh in Turkish Classical Music: History Versus Theory", *British Soci-eal Oriental Asiatic Society*, II (London 1990), s. 224-244.
- Wright, Owen, "Qutb al-Din [Mahmüd ibn Mas'ûd al-Shirazi]", *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, London 2001, vol. XX, s. 691-692.
- Wright, Owen, *The Modal System of A.rab and Persian Music*, London 1978, s. 231-244.
- Ziaee, Ali Akbar, "Khojadzada's Contributions to Islamic Sciences: The Case Study of Rainbow," *Uluslararası Hoca-zâde Semp.* (22-24 Ekim 2010 Bursa, Bildiriler), 2011.